

mariborski tovarnar Hutter. Kaj ko bi njegov primer predstavili sedanjim delodajalcem, še pred nekaj leti največjim borcem za delavske pravice in njihovim pokroviteljem?!

Avtor je svojemu izjemno pomembnemu delu za razumevanje slovenještajerskega nemštva in tamkajšnje zgodovine nasploh dodal še dve dragoceni prilogi. Prva vsebuje podatke o nakladi časopisja na Štajerskem v letih 1886–1894 in 1901–1911 po četrletjih, druga pa biografije nekaterih spodnještajerskih nemških politikov. Slovensko napredno zgodovinopisje nič kaj rado ne ugotavlja, da prevladujejo med njimi liberalni in celo socialistični »naprednjaki« vseh možnih vrst. Knjiga ima tudi nemški povzetek, ki bi pa lahko bil nekoliko daljši, saj je tematika zanimiva tudi za avstrijske Štajerce in širše.

Cvirnova knjiga sproža številna vprašanja, ki presegajo njen kontekst. V nasprotju z večino njegovih dosedanjih del je mogoče malo manj pripovedna, zato pa bolj učenjaška, zahtevna. Za večerno branje ni ravno najbolj priporočljiva, saj sproža mnoge razburljive misli. Je sad temeljitega dela, predvsem pa rezultat spoznanja, da je vse, kar se je dogajalo na našem ozemlju, naša zgodovina. To je eden najbolj globalnih premikov v slovenskem zgodovinopisju. Pripravljali so ga tisti, ki so že v preteklosti zahtevali spremenjen pristop do zgodovine meščanstva in plemstva, dokončno pa izpeljali tisti, ki so se otesli stereotipov. Med vidne nosilce tega preobrata sodi tudi Janez Cvirn.

Stane Granda

Milan Pahor, Jadranska banka. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu. Trst : Narodna in študijska knjižnica in Slovenski raziskovalni inštitut, 1996. 303 strani.

Verjetno ni daleč od resnice, če zgoraj navedeno Pahorjevo delo štejemo kot zadnji del trilogije o tržaškem gospodarstvu pred prvo svetovno vojno. Če sta bila »Slovensko denarništvo v Trstu« (M. Pahor, 1989) in »Narodni dom v Trstu« (več avtorjev, 1995) osnovi za elementarno srečevanje bralstva s tržaškim gospodarskim in kulturnim razvojem do prve svetovne vojne, pomeni delo »Jadranska banka« vpogled v dinamično tržaško dogajanje, ki je presegalo le lokalne okvire neke narodne skupnosti, ki se je sama in brez zunanjih podpor, konsolidirala v prostoru mednarodne delitve dela.

Ker vemo, da se je zgodovinska karta Evrope formirala na osnovi nasilja in moči, si tudi naše in sosednje zgodovinopisje ne more zatiskati oči pred dejstvom, da so nekatere države dosegle svoj status na račun drugih, ki so prav zaradi tega ostajali na ravni neizživetih državnosti, ali enostavneje, na ravni nezgodovinskega naroda. Po prehodu v novi vek so se nekatere evropske države, tudi zaradi kolonializma in odkritij industrijske revolucije, hitreje povzpelle do statusa velesile. Nesorazmeren razvoj na področjih usklajenega razvoja kontinenta je Evropi v naslednjih stoletjih povzročil veliko težav in sprožal svetovne kataklizme, ki jih drugi kontinenti niso poznali.

Tudi Slovenci smo bili do neke mere žrtve takega razvoja. Narodna prebujanja se je pri nas začela sicer skupaj z drugimi, vendar se je realizacija nacionalnega zedinjenja za t.i. nezgodovinske narode v večnacionalnem Habsburškem cesarstvu žal odmikala tja do njegovega konca. To nas je v času pred prvo svetovno vojno izpostavljalo pritiskom močnejših narodov, ki so svoj zapozneli razvoj na področju kolonializma in imperializma kanili nadoknaditi v nekonsolidiranih delih Evrope. Večnacionalni imperiji, ki so se raztezali od nas proti severu in vzhodu, so postali že anahronizem, ki naj bi ga odnesel čas, in tja so bili usmerjeni interesi neokolonialistov.

V tem pošastnem trenju nacionalističnih mlinskih kamnov se je tudi pri Slovencih zbujala zavest, da bo na ciljni črti bodoče nacionalne realizacije neizrekljiva gneča. Različni so temu vprašanju (razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja) namenjali veliko pozornosti, znano pa je, da se je narodna ideja morala prebijati med Scilo in Karibdo versko-političnega integralizma, ki se je večinoma pojavljal v kontinentalnih dednih deželah, kjer so prebivali Slovenci.

V Trstu so se, tudi zaradi močnih raznarodovalnih teženj vodilne italijanske oligarhije, pojavi političnega zorenja nekoliko razlikovali. Tržaški Slovenci so se predvsem od ustavne dobe naprej skozi vso drugo polovico prejšnjega stoletja sklicevali na enotnost, ki so jo ob istozvočnem imenu

njihovega političnega društva (Edinost) tudi dejansko izvajali. Lahko bi rekli, da so tržaški Slovenci v tem laboratoriju narodne konkurenčnosti kljub hudim pritiskom in maltretiranju dobro izkoristili svojo priložnost. Slovenci so s pripadniki najrazličnejših narodnosti, verskih skupnosti in ločin – tam, kjer se je njihov prostor najgloblje zažiral v Jadransko morje in ob privilegijih, ki jih je svojemu neposrednemu mestu nudila Habsburška dinastija – preizkušali svoje sposobnosti. Avtohtono slovensko prebivalstvo, ki se je vseskozi oplajalo s priseljenci iz naravnega in neposrednega zaledja, se je – kljub izraziti nenaklonjenosti tistih, ki so se šteli za zgodovinske – sčasoma kljub močni asimilaciji organiziralo v perspektivno in živahno narodno skupnost.

Ker je bil Trst izredni katalizator tudi za druge slovanske priseljence, kjer je ob Srbih in Črnogorcih prevladovalo predvsem hrvaško (istrsko in dalmatinsko) prebivalstvo, se je povsem naravno razvijala neka slovanska vzajemnost, ki je delovala najprej kot psihološko, kasneje pa tudi že kot realno (politično, gospodarsko, kulturno) narodno lepilo. Tako iz Pahorjevega teksta, kot iz predhodne literature izhaja, da so bile mnoge zadeve na področju nacionalnega zorenja med Slovenci, Hrvati in drugimi slovanskimi skupnostmi v Trstu tesno prepletene. Ta amalgam je, ob upoštevanju lastne poti, deloval izredno solidarno in marsikateri časnik, volilna kampanja ali skupna akcija v dunajskem ali lokalnem parlamentu so se odvijali izrazito komplementarno. Ta, imenujmo jo kar slovanska, vzajemnost je bila v Trstu ključ za mnoge politične programe. V času, ko je bila prva svetovna vojna že pred vrati, so se mnogi sklicevali le še na to možnost, oz. jugoslovanska skupnost je postajala njihova naravna opcija.

Jadranska banka, ustanovljena leta 1905, je po avtorjevem mnenju postala zaščitni znak tržaškega slovenskega gospodarstva. Milan Pahor jo je z velikim smislom za sintezo predstavil v zelo reprezentančni publikaciji, ki je ostala (ironija usode!) le še anahronistični simbol minulih razkošnih časov. Združil je veliko gradiva, ki ga je zbral v državnih in privatnih arhivih. Delo, ki ga avtor razvija v 23. poglavjih, tako zaradi množice objavljenega fotografskega in arhivskega gradiva, kot zaradi uredniškega koncepta bolj spominja na razstavni katalog, kakor pa na suhoparni znanstveni tekst. Ni jasno, če je bil avtorjev namen spodbuditi bralčevo misel do meja možnega, vseeno pa lahko rečemo, da je možno iz teksta razbrati celo to, da je bila Jadranska banka na nek način nosilec slovenskih geostrateških aspiracij proti teritorijem, ki so naravno gravitirali na Trst. Pritisk italijanskega iredentizma in nemškega *Drang nach Osten* so pri kvalificirani politični eliti, ki se je združevala okrog *Edinosti*, odpirali vprašanja jutrišnje kolokacije tega pomembnega središča.

Potem ko so Slovenci v Trstu od osemdesetih let 19. stoletja konsolidirali svoje gospodarstvo in s sistemom hranilnic, posojilnic, bank, združenj in zadrug uspeli ob asimilaciji ustaviti še dominacijo predvsem italijanskega kapitala, so si v prvem desetletju novega stoletja postavili nove cilje, ki so jih tudi realizirali. Piramidalni rasti malega kapitala (glej J. Križek, *Beitrag zur Geschichte der Entstehung und des Einflusses der Finanzkapitals in der Habsburger Monarchie in den Jahren 1900–1914*, Bukarest 1965) je, tako pri Čehih kot pri Slovencih, sledila doba povezovanja in gledanja na druga tržišča kapitala. Prvi poskus formiranja gospodarske banke v Trstu (1898) je spodletel zaradi zdrav na domačem dvorišču. Po Tumovih besedah se je to zgodilo zaradi ambicij, sežetih v Ljubljanski kreditni banki. Le-te so zavrele razvoj tržaškega bančništva za pol desetletja.

Kljub temu so napor, ki jih je slovenska intelektualna, politična in gospodarska elita investirala v Trstu, vložila v lastno afirmacijo, rodili izredne uspehe. Ob vizualizaciji tržaškega slovenstva v središču mesta (Narodni dom) so se hitro začeli udejanjati tudi velikopotezni gospodarski načrti. Do leta 1910 je tržaški slovenski kapital že presegel italijanskega in podružnice Jadranske banke (slovenski kapital so dopolnjevali še hrvaški in češki vložki) so se širile po dalmatinski obali in v notranjosti balkanskega polotoka. »Glava« tega delovanja je bila po avtorjevih navedbah nedvomno v Trstu, saj se je z novim stoletjem na krmilo *Edinosti* ustoličila izredna skupina kvalificiranih voditeljev.

Okvire tega delovanja tržaškega slovenstva pred prvo svetovno vojno lahko pripišemo zgodovinskim okoliščinam, ki so Trst povzdignile v enega največjih centrov Habsburške monarhije. Časa za zgraditev sistema, ki bi varoval tržaško in z njim po nekaterih načrtih tudi vse ostalo slovenstvo, je v načelu že primanjkovalo. Italijanski iredentizem z razvojem teorije nacionalne večvrednosti in izničenja drugačnih že pripravljaval pot imperialističnemu posegu, ki je karakteriziral zunanjo politiko sosednje kraljevine v naslednjih desetletjih 20. stoletja. Ob ostalih dosežkih tržaških Slovencev je italijanska država kasneje splavila še vso njihovo gospodarsko osnovo. Kar ni zgorelo, je šlo v likvidacijo in konec je bilo tudi ambicij okrog Jadranske banke.

Milan Pahor je na koncu dodal tudi nekaj aktualnih tem, predvsem pa razmišljanj ob paralelizmu, ki se je zgodil skoraj 70 let kasneje, ko je, tudi zaradi spremenjenih političnih okoliščin, propadla Tržaška kreditna banka. Nekatere zakonitosti so namreč večne in dejstvo, da večja masa privlači manjšo, še vedno drži. Najbolj primitivno osvajanje teritorija in genocidno obnašanje sosednje kraljevine v medvojnem času je pred iztekom tisočletja zamenjala bolj prefinjena oblika prevzema.

Ob Pahorjevem delu, ki nam je spet priklicalo v spomin izredne možnosti Slovencev pred prvo svetovno vojno in zapravljenost priložnost, za katero ne moremo kriviti le drugih, lahko poudarimo predvsem to, da ostaja tržaško slovensko zgodovinopisje izredno vitalno in pripravljeno na nove izzive. Pričakovanja po novih spoznanjih so upravičena in v interesu vseh je, da bodo na naše mize in na mize naših sosedov te analize prišle čim prej, oziroma vsaj do takrat, ko bo to lahko še imelo nek smisel.

Boris M. Gombač

Zvonka Zupanič Slavec, Franc Štolfa, **Dr. Ivan Oražen (1869–1921) : dobrotnik Medicinske fakultete in slovenskega naroda.** Ljubljana : Medicinska fakulteta, 1998. 145 strani.

»Vse svoje premično in nepremično premoženje zapuščam Medicinski fakulteti, katera naj uporabi to premoženje za ustanovitev in vzdrževanje zavoda... Brezplačno stanovanje v Oražnovem domu in v njegovih naselbinah pristoji ubožnim slušateljem medicincem ljubljanskega vseučilišča, ki so slovenske narodnosti... Prednost gre nezakonsko rojenim... Ako bi prestala medicinska fakulteta v Ljubljani, potem je podeliti mesta ubožnim slušateljem pravnikom, filozofom in tehnikom... Ako bi prestalo vseučilišče v Ljubljani, je podeliti mesta ubožnim srednješolcem vseh srednjih šol (gimnazij in realk) v Ljubljani, ki so slovenske narodnosti... Ako bi vse srednje šole v Ljubljani prestale, je podeliti mesta ubožnim šolarjem ljudskih šol...«

Tako se glasi kratek povzetek iz zadnjega poglavja knjige *Dr. Ivan Oražen (1869–1921)*, ki sta jo ob 130-letnici njegovega rojstva in ob 80-letnici Medicinske fakultete napisala Zvonka Zupanič Slavec in Franc Štolfa. Knjigo s 145 stranmi teksta in fotografij je v oktobru 1998 izdala Medicinska fakulteta v Ljubljani.

Naj takoj v uvodu povem, da je *Dr. Ivan Oražen* potrebna, dobro napisana, lahko berljiva in zelo zanimiva knjiga. V petih poglavjih je pregledno in zanimivo popisana Oražnova življenjska in delovna pot: od mladosti do življenjske zrelosti, politično delo pred in po 1. svetovni vojni, strokovno in domoljubno zadržanje v vojnih vihrh, delo za slovensko sokolstvo, njegova prezgodnja in samovoljna smrt, pogreb in pravni akt, po katerem je Oražen prišel v slovensko zdravstveno in narodno zgodovino, t.j. preiščena in preudarna nevsakdanja humanitarna oporoka.

Razloge za Oražnovo značilno razdajanje moramo iskati v njegovi naravi in rani mladosti, polni siromaštva in različnih krivic, ki jih je doživljal kot nezakonski otrok. Bil je zaznamovan, sirota brez očeta. V otroških in mladostnih letih je bil deležen prezira pa tudi pomanjkanja in odrekanja. Z gladežem se je prebil do poklica zdravnika. Avtorja nazorno opisujeta Oražnovo otroštvo, šolanje v Kostanjevici ter dijaška leta v Ljubljani in Novem mestu. Po maturi ga je mati nagovarjala k študiju bogoslovja, toda Oražen se je, ne po naključju, odločil za študij medicine. Po težkem in dolgem študiju na Dunaju in v Gradcu je promoviral 5. februarja 1900 in se vrnil v Ljubljano, kjer je opravil dvoletni sekundariat v ljubljanski Deželni bolnici.

V knjigi je kratko, toda nazorno opisano obdobje okrog leta 1900, v katerem je Oražen opravljal sekundariat ter zdravstvene razmere v Ljubljani tega časa. Ljubljana je imela novo, po potresu (1895) zgrajeno bolnišnico s petnajst paviljoni, opremljenimi z elektriko in centralnim ogrevanjem. To je bil čas, ko sta znanost in tehnika prinesla izreden napredek v medicino. V operacijske sobe se je vselila čistoča in vonj po razkužilih, antisepsa in asepsa ter sterilizacija in anestezija. V uporabi je že bil tlakomer in kmalu za tem EKG. Tudi nova mikrobiološka spoznanja so sovpadala s časom Oražnovega dela v ljubljanski bolnišnici.